

Murassa Ciltli Mushafların Tezyinatındaki YeriYıldırım KARADENİZ^{1*} ¹Kocaeli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kocaeli*Sorumlu yazar (Corresponding author): yildirim.karadeniz@kocaeli.edu.tr**Geliş Tarihi (Received):** 02.06.2023**Kabul Tarihi (Accepted):** 15.07.2023**Özet**

Murassa, cilt sanatı ile kuyumculuk sanatının bir arada genellikle Kur'an-ı Kerimlerin cilt kablalarına uygulanan maddi kıymeti yüksek bir cilt çeşididir. Murassa cilt daha çok Müslümanlığın yayıldığı bölgelerde Kur'an'ın çoğaltılması ve saklanması arzusu, ciltçiliğin önemli bir sanat kolu olarak gelişmesine neden olmuştur. Her dönemin ve bölgenin kendine özgü beğenisini yansıtan motif ve düzenlemeler oluşmuştur. İslam dünyasında kaliteli ciltlerin üretildiği merkezlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'dur. Öte yandan İran'da Timurlular, Akkoyunlu Türkmenleri, Safeviler, Mısır'da Memlûklüler dönemlerinde İslam ciltçiliğinin özgün ve seçkin örnekleri üretilmiştir. Orta Asya'dan İran, Arap Kıtası ve Anadolu'ya geçmiş olan cilt sanatı, sanatkârların yetiştikleri bölgelerin motifleriyle bezenmiş, Arabesk, Herat, Hatai, Rumi Selçuk, Memluk, Osmanlı ve Mağribi motiflerle çeşitli cilt üslupları oluşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde; özellikle 16. ve 19. yüzyıllar arasındaki dönemde üstün kuyumculuk teknikleri ile üretilmiş olan "murassa" yazma eserler (Özen, 199), bugün yurt içinde ve yurt dışındaki birçok Müze ve Kütüphane'de sergilenmektedir. Bu makalede; Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan ve literatür araştırması sonucu tespit edilen, Osmanlı Dönemine ait "murassa" eserler, ait oldukları dönemin tezyinat özellikleri bakımından detaylı bir şekilde incelenecek olup, eserler kompozisyon, desen, malzeme, teknik ve motif özellikleri bakımından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Murassa, cild sanatı, tezyinat, yazma eser**The Place of Murassa Hardcover Mushafs in Decoration****Abstract**

Murassa is a type of binding with high material value, which is generally applied to the bindings of the Qur'an, together with the art of bookbinding and the art of jewellery. Murassa binder, the desire to reproduce and preserve the Qur'an in the regions where Islam spread, led to the development of bookbinding as an important branch of art. There are motifs and arrangements that reflect the unique taste of each period and region. One of the centers in the Islamic world where quality bindings are produced is Istanbul, the capital of the Ottoman Empire. On the other hand, original and distinguished examples of Islamic bookbinding were produced during the Timurids, Akkoyunlu Turkmens, Safavids, and Mamluks in Egypt. The bookbinding art, which passed from Central Asia to Iran, the Arabian Continent and Anatolia, was adorned with the motifs of the regions where the artists grew up, and various binding styles were formed with Arabesque, Herat, Hatai, Rumi Seljuk, Mamluk, Ottoman and Moorish motifs. During the Ottoman Empire; "Murassa" manuscripts, which were produced with superior jewelry techniques, especially in the period between the 16th and 19th centuries, are exhibited in many Museums and Libraries at home and abroad today. In this article; The "murassa" artifacts belonging to the Ottoman Period, which are found in the Topkapı Palace Museum and determined as a result of literature research, will be examined in detail in terms of the decoration features of the period they belong to; will be discussed in terms of composition, pattern, material, technique and motif features, and its place and evaluation in bookbinding art will be made.

Keywords: Murassa, skin art, ornament, Manuscript

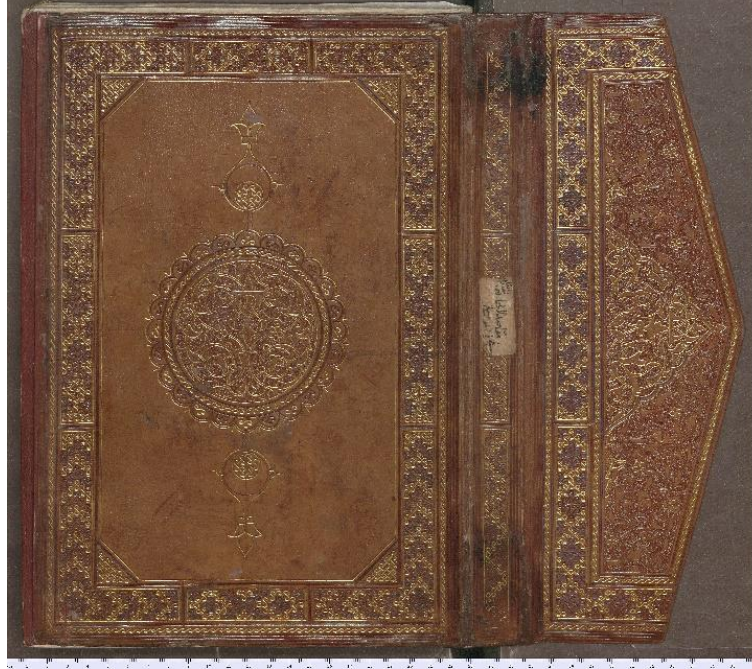
1. Giriş

Bir dergi veya kitabın yapraklarını dağılmadan ve sırası bozulmadan bir arada tutabilmek için yapılan koruyucu kapağa cilt denilmektedir. Arapça deri anlamına gelen isim, genellikle ciltlerin bu işe en uygun malzeme olan deriden yapılması sebebiyle verilmiştir. Yazılı eserlerin koruyucusu olduğu kadar bunlara güzellik kazandıran ve gösterişlerini artıran ciltler, özellikle eski Türk el yazmalarında görülen zengin bezemeli tarzları ile kitap sanatlarımız içerisinde önemli bir yer tutmaktadır (Bektaşoğlu, 2009). İslam kültür tarihinin önemli bir parçası olan elyazmaları, İslam okuma tarihine, yazı tarihine, kitap kültürüne ve bunların yanı sıra sergilediği sanatlarlada İslam sanatına karşı merak uyandırmaktadır. Şüphesizki bu elyazmaları muhafaza ettikleri bilgiler bakımından oldukça önemlidir. Ancak söz konusu eserler arasında, özellikle Kur'an-ı Kerimlerin cilt kablaları ve sayfalarına uygulanmış olan tezyinat, İslam sanatı açısından çok önemlidir. Elyazmalarını okumak için nasıl Arapça, Farsça, Osmanlıca gibi dilleri öğrenmek gerekiyorsa, İslam medeniyetinin sahip olduğu sanatı da bilmek gerekir(Çakırca, 2007). Kitaba olan ilgi sadece müslüman Arap toplumlarında değil, İslam'ın yayıldığı Türk, İran, Hint coğrafyalarında da artarak devam etmiştir. Bu ilgi beraberinde kitap sanatlarını da İslam sanatları içinde önemli bir yere taşımıştır(Çakırca, 2007a). Bugün birçok müze ve kütüphane de sergilenen eserler arasında yer alan ve İslam sanatı bakımından oldukça önemli eserlerden olan bazı murassa ciltli Kur'an-ı Kerimlere bu makalede değinilecektir. Türk cilt sanatı Orta Asya'da kâğıdın icadıyla başlamış olup, ilk olarak Uygurlarda görülmüş olup, zaman içinde Çin ve İran'a yerleşen Uygur sanatçıları buradaki cilt sanatının gelişimine katkı sağlamışlardır. Türklerin İslam dinine girmeleriyle gelişen cilt sanatı (Çakırca, 2007b), Türklerin İslam dinini kabulüyle büyük bir ilerleme kaydetmiştir (Akyüz, 2016). Tarihi gelişim içinde doğu cilt sanatı, Hatayi, Herat, Arap, Rumi, Mağribî, Türk,

Lake, Buhara-yı Cedid gibi üsluplara ayrılmıştır (Binark, 1965). Söz konusu bu üsluplar, ciltlerin buldukları kültür alanlarına göre değişiklik gösterse de bu değişiklikler yapılarılarına göre değil, süsleme ve malzemeleri konusunda görülür. Orta Asya'da kâğıdın icadıyla beraber gelişen cilt sanatı, Türk zevkinin inceliğini gösteren bir sanat kolu haline gelmiştir. Orta Asya Türklerinin ciltçilikte deri kullandıkları ve üzerine madeni kalıplarla süsler yaptıkları, ilk Türk ciltlerinin Uygur Türklerine ait olduğu bilinmektedir (Bektaşoğlu, 2009a). 13. yüzyıldan itibaren yavaş gelişen Türk cilt sanatına karşın derinin terbiye edilişi 13. ve 14. yüzyıl Selçuklu Türklerinde mükemmel bir seviyeye ulaşmıştır(Güney, 1999). Cilt sanatında en çok bir yaşındaki keçi derisi kullanılmaktadır. Bunun nedenini cilt sanatı ustası İslam Seçen, "Bir çocuğun cildiyle yaşlı bir insanın cildini örnek göstererek, çocuğun cildinin daha diri, canlı ve ömrünün daha uzun olduğunu, buna karşın yaşlı bir insanın cildinin dayanıksız ve uzun ömürlü olamayacağını, bunun bütün derilerde böyle olduğunu onun için bir yaşındaki keçi derilerinin tercih edildiğini, fakat maliyetinin çok yüksek olmasından ve az bulunmasından dolayı cilt ustaları tarafından pek tercih edilmediğini bunun yerine suni derilerin daha çok kullanıldığını" ifade etmektedir. Cilt kablalarında kabartmalı derilerde kullanılmış olup, bunların üzerine soğuk veya sıcak demirlerle çökertilerek kabartma tezyinat yapılmıştır. Bu çökertmeli tezyinatlar manastırlarda yapıldığı için bunlara manastır çökertmesi veya kalıbı denmiştir. Matbaanın icadıyla elyazması eserler ortadan kalkınca bu tür ciltlerde yapılmamıştır(Arseven, 1983). Avrupa tesiriyle sanattaki bozulma yalnız tezhip sanatında değil, cilt sanatında da göze çarpmaktadır. Önce şemse desenleri basitleşmiş daha sonra kalıp basılarak gömme kab îmalı yerini ezilmiş altın ve fırça ile işlenip hazırlanan yazma kaplara bırakmıştır (Derman, 2010). Türk ciltlerinin sanat değeri niteliğindeki ilk örneği,

Topkapı Sarayı Müzesi (R.1726) envanterine kayıtlı müzik ile ilgili kitaptır. 1434-35 yılında Sultan II. Murad'a sunulan kitabın açık kahve renk deri ile kaplı dış kablari rumilerle bezenmiş şemse ve köşebentlerle tasarlanmıştır. Miklebinin

üzere ise rumi motiflerinin yanı sıra 15. yüzyıl deri cilderinde yaygın olarak kullanılacak sarmal dallar üzerinde yer alan iri çiçekler ve yapraklarla bezenmiştir (Tanındı, 2010).

Şekil 1. TSM. R.1726, Sultan II. Murad'a sunulan kitap'ın dış kabı

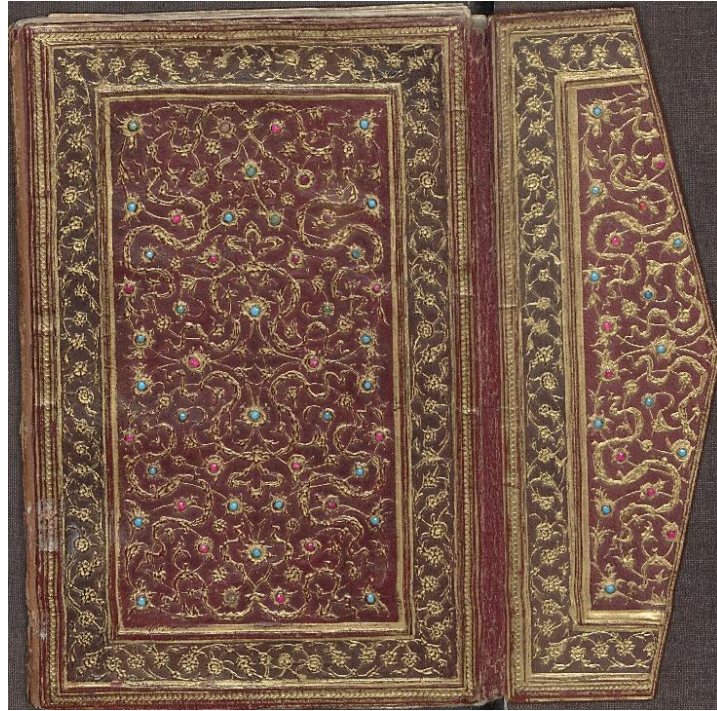
15. yüzyıl, Osmanlıların en değerli cilt örneklerini vermeye başladıkları dönemdir. Bu dönemde Fatih Sultan Mehmed yazdırdığı kitaplar için özel bir kütüphane, süslemeleri için de Saray'da bir nakışhane kurdu muştur (Güney, 1999a). Elyazması eserlerin sanat değerinin olması için yoğun bir çabanın gösterilmesi Sultan II. Mehmed'in desteğinde olmuştur. Tıp, felsefe, mantık, belagat, coğrafya gibi bilimsel konulu eserlerin, II. Mehmed'in kütüphanesine getirildiği bilinmektedir. Bu eserlerden Sultan için veya vezir Mahmud Paşa'nın hazinesi veya kütüphanesi için istinsah edilmiş olanların ciltleri, tezhipleri ve hatları sanat değeri taşımaktadır (Tanındı, 2010a). 16. yüzyıl kitap sanatları alanında muhteşem eserlerin üretildiği, Türk cilt sanatının klasik çağıdır. Ciltlerin şemseleri 15. yüzyıldaki gibi artık yuvarlak dilimli değil, beyzi ve salbekli olarak tasarlanmıştır. Genellikle sarı ve yeşil olmak üzere iki değişik tonda altın

kullanılmıştır. Murassa cildin ilk örnekleri bu dönemde üretilmiştir (Güney, 1999b). Cilt sanatı ile kuyumculuk sanatı bir arada uygulanan maddi kıymeti yüksek bir cilt çeşidi olduğu için kuyumculukla ilgili ustaların varlığı oldukça önemlidir. Saray sanatçılarından ve zanaatçılarından oluşan ehli hiref örgütünde kuyumculukla ilgili birçok ustanın ve çeşitli bölüklerin varlığı belgelerden anlaşılmaktadır. Bunların başında altın işçiliği yapan "zergerâ" bölüğü gelmektedir. Ayrıca yeşim, nefes ve maden eserler üzerine altın kakmacılığı yapan "zernişânî" ve aralarında taş yontucuların da olduğu "hakkâkân" bölüklerindeki ustalar kuyumculukla alakalı çalışmalar yapmışlardır (Çağman, 1984). Özellikle el yazmalarının murassa cilt kablari üzerindeki eşsiz kuyumculuk örneklerinin bu ustalar tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Saray kuyumculuk işlerinde form, motif ve beğeni açısından Timurlu dönemi Herat ve erken Safevi

etkileri görülmektedir. İmparatorluğun çeşitli yerlerinden gelen, farklı gelenek ve sanat görüşüne sahip ustaların çalışmaları sonucu 16. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı kuyumculuğu kendine özgü, Saray sanatının beğenisini yansıtan gelişmeler göstermiştir. Özellikle 16. yüzyılın son çeyreğinde saray kuyumculuğu zirveye ulaşarak en mükemmel dönemini yaşamıştır (Çağman, 1984a). Kuyumculuk işlerindeki bu ilerleme eşsiz güzellikte murassa eserlerin üretilmesinde kuşkusuz önemli rol oynamıştır. Değerli taşların kitap kabına uygulandığı ilk örneklerden biri 16. yüzyıl ortalarına tarihlenen Topkapı Sarayı Müzesi (R.741) envanterine kayıtlı Divan-ı Babür'ün cildir. Eserin görseli Milli Saraylar İdaresi Başkanlığından 19.04.2023 tarihinde (sayı: 108243) talep edildi. Ancak eser restorasyonda olduğu bildirildi. Söz konusu cildin dış kapaklarındaki bordür içine açılan yuvalara inciler yerleştirilmek suretiyle yapılmıştır. Bir diğer eser,

seçilmiş sureleri içinde toplayan 1583 tarihli kitap kabı, vişne renk deri cildinin üzerine sıvama olarak uygulanan sarmal dallar, hatai ve bulut motifleriyle ¼ simetrik olarak tasarlanmış olup, oldukça ince bir işçilikle uygulanmıştır. Hatai motiflerinin ortasına kırmızı ve yeşilimsi maviye değişen renkteki firuze ve yakut gibi değerli taşlar yerleştirilmek suretiyle eserin kabı, murassa cilt vasfını almıştır. Ortadaki dikdörtgen alan altın cetvellerle çevrelenmiş olup, hatayi grubu motiflerle tasarlanan ulama desen altınla işlenmiştir. Söz konusu eserin murassa cilt kabı ile aynı dönemde yapılan diğer eserlerin murassa cilt kablari karşılaştırıldığında, çalışmadaki bu eserde değerli taşların oldukça az kullanıldığı, bitkisel motiflerin ise daha yoğun olduğu görülmektedir. Bu nedenle eser murassa cilt bakımından değerlendirildiğinde sade bir süslemeye sahip olduğu söylenebilir.

Şekil 2. Kitabın dış kabı (TSM. E.H.406)

Sultan III. Murad'ın (1574-1595) Divan'ının kabı saray kuyumculuğunun önde gelen eserleri arasındadır. Topkapı Sarayı Müze'sinde yer alan Dîvân'ın eb'adı 37,2x22 cm.'dir. Alt ve üst kablarda, aynı

biçim ve teknikte işlenmiş altın işçiliği vardır. Murâdî Dîvân'ının murassa ciltli dış kabı, süslemesi bakımından oldukça güzel ve dönemin etkilerini yansıtmaktadır. Dış kablari yüzeyi salbekli şemse ve köşebent

gibi süsleme unsurlarıyla tasarlanmıştır. Şemse ve köşebentlerin içine kabartma kıvrım dal ve hatai grubu motiflerle serbest ve $\frac{1}{4}$ simetri esasına göre hazırlanan desenlerin içerisine altın yuvalar açılarak içine zümrüt, yakut ve elmaslar eşit ve dengeli bir şekilde yerleştirilmiştir. Aynı uygulama ortadaki dikdörtgen alanı çevreleyen bordür üzerinde de görülmektedir. Çift bordür şeklinde tasarlanan alanlardan biri değerli taş ve bitkisel motiflerle dikdörtgen alanla aynı tarzda bezenmişken diğer bordür, hat ve bitkisel motiflerle birlikte bezenmiştir. Şemse ve köşebentleri oluşturan dendanlı kalın bordür ile salbeklerin içerisine, hançer yaprağının yoğunlukta olduğu hatayi grubu motifler, $\frac{1}{2}$ simetrik ve serbest deseni oluşturmaktadır. Desen altın zemin üzerine altınla gayet güzel uygulanmıştır. Şamse ve köşebentlerin arasında kalan gri zemin üzeri katı' tekniğinde altınla kıvrım dal ve rumiler $\frac{1}{4}$ simetrik şekilde tasarlanmış olup, işçiliğin mükemmel olduğu söylenebilir. Cilt kabının sertâp kısmında

murassa olup, rumi ve hatai grubu motiflerle tasarlana simetrik desende altın yuvalar açılarak içine zümrüt ve yakutlar yerleştirilmiştir. Dendanlı paftalarla zeminde renk ayrımı yapılmıştır. Altın zeminli kısımda tasarım dasece bitkisel motiflerle yapılmışken, koyu lacivert zeminli pafta içinde rumi motifide yer almaktadır. Kabın mikleb kısmı, köşebent ve salbeksiz şemselerle tasarlanmış olup, hatai grubu motiflerle serbest ve $\frac{1}{4}$ simetrik desenler altın zemin üzerine altınla kabartma şekilde uygulanmıştır. Bu bezeme unsurlarının arasında kalan açık gri zemin üzerine altın oyma tekniği ile kıvrım dal ve rumilerle tasarlanan serbest kompozisyon oldukça güzel işlenmiştir. Bezemeli alan koyu lacivert zeminli bordürle çevrelenmiş olup, içine hançer yaprakları ve hatai grubu motiflerle tasarlana desen altınla işlenmiştir. Cilt kabının tek murassa olmayan kısmı burasıdır. Diğer murassa cilt kablarna göre çalışmadaki bu eserde değerli taşların az olduğu rumi ve bitkisel motiflerin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Şekil 3. Murâdi Dîvân'ı dış kabı TSM. 2/2107

17. yüzyılda cilt kapaklarındaki kompozisyonlarda bir çözümlenmeye başlamaktadır. Klasik motiflerin yanında yeni süslemelerde görülmektedir. Köşebent ve bordür kalkmış, bunların yerine yanları ve tepeleri çıkıntılı büyük dikdörtgen şemseler ortaya çıkmaya başlamıştır. Klasik düzeni koruyan örneklerde ise salbekler çok büyük boyutlarda ele alınmış olup,

şemseden ayrılmıştır (Aslanapa, 1992). 17. yüzyıl başında özellikle Sultan I. Ahmed (1603-1617) adına veya onun döneminde yapılmış eserlerin deri ciltlerinde görüldüğü gibi, kitap ölçülerinin büyük olduğu ve mücellit Abdi ve ekibinin üslup özelliklerini taşıdığı görülmektedir (Tanındı, 2010a).

Şekil 4. TSM, B.408, B.409 Envanter numaralı Kur'ân-ı Kerim cilt kablari

18. yüzyılda sanatta görülen canlanma ciltçiliğe de yansımıştır. Kanuni dönemi (1520-1566) kitap kapları ile hemen hemen aynı değerde olan 18. yüzyıl klasik ciltlerinin yanı sıra, lake tekniğinde yapılmış kitap kapları da yaygınlaşmıştır. Bu tür örnekler özellikle Diyarbakır, Bursa, İstanbul ve Edirne'de yapılmıştır. Osmanlı döneminde duraklama döneminin başlamasıyla birlikte baş gösteren ekonomik sıkıntılar birçok alanı etkilediği gibi cilt sanatında etkilemiştir. Özellikle murassa ciltli eserlerin maliyeti yüksek olduğu için 18. yüzyılda murassa ciltli eser üretimine rastlanılmamaktadır. Ancak altın görünümlü tombaklar bu dönemde çoğalmıştır. 19. ve 20. yüzyıllarda cilt süslemelerinde pek fazla bir değişiklik görülmez. Genellikle eski motifler tekrar etmektedir. Günümüzde ise büyük bir emekle ve sanatçı titizliğiyle hazırlanan klasik ciltlerin yerini, yapımı daha az uğraş isteyen modern ciltler almıştır (Aslanapa, 1995). Cilt sanatının yüzyıllar içerisinde gelişimi hakkında kısa bilgi verdikten sonra çalışmanın esas konusunu oluşturan murassa cilt kablari, birkaç yazma eser üzerinde aşağıda ele alınarak detaylı bir şekilde incelenmiştir.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmanın ana materyalini Milli Saraylar Başkanlığı hazine koleksiyonunda bulunan Kur'ân-ı Kerim cilt kablari olmaktadır. Bu materyallere ek olarak

ulusal ve uluslararası yayınlardan elde edilen bilgilerden faydalanılmıştır. Araştırmanın ana konusunu Milli Saraylar Başkanlığı hazine koleksiyonunda yer alan murassa ciltli el yazması Kur'ân-ı Kerimler oluşturmaktadır. Makaleyi hazırlarken cilt sanatı ile ilgili olarak, eski ve yeni birçok kaynaktan yararlanıldı. Özellikle XVI. ve XIX. yy'da cilt sanatının karakteristik özelliklerini anlatan ve bu alanda öne çıkan kaynaklara araştırmada yer verilmeye çalışıldı. Yazma eserlerin eldeki görselleri ile klasik cilt kablari karşılaştırılarak murassa ciltlerin üslup özellikleri ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Murassa cilt'li yazma eserler

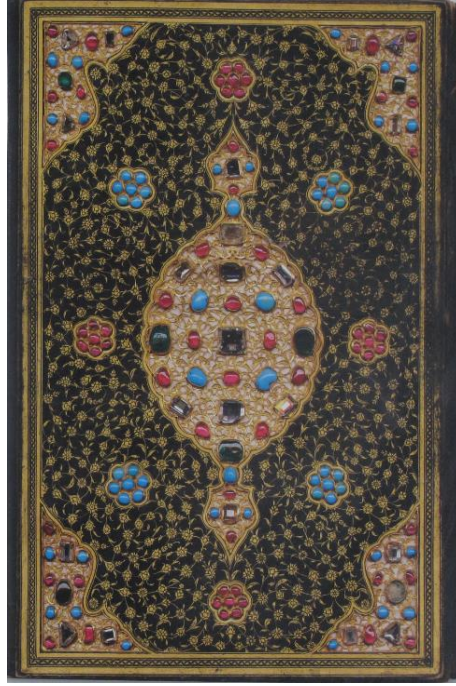
Murassa' (mücevherli) cilt, daha çok kuyumculuk sanatıyla ilgili olan ve maddî kıymeti yüksek bir cilt çeşididir; fildişi oymalı, altın kaplamalı, mozaik, yeşim kabartma, yakut, zümrüt, inci ve elmas süslemeli olanları vardır. Daha çok Kur'ân-ı Kerim ciltlerinde uygulanmıştır (Aritan, 1993). Murassa kitap kaplarının dışında; sorguç, zülüflük, gerdanlık, bilezik, saat, köstek, kemer tokaları, kılıç, hançer, gürz, tüfek, matara, kâse, şerbetlik, sandık, şamdan, gülabdan, yazı takımı, yelpaze, ayna, Kâbe anahtarları, taht, kaftan, zırh, at koşum takımı mücevher gibi birçok eşya üzerine de uygulanmıştır (İrepoğlu, 2000). Kitap kaplarında değerli taş kullanımının erken dönem örnekleri, IX. ve X.

yüzyıllarda Roma medeniyetinde görülmektedir. Roma dönemi murassa kitap kaplarında insan figürlü tasvirler bulunurken Osmanlı döneminde yapılanlarda ise bitkisel kaynaklı motifler yer almaktadır (Celasin, 2019). 15. Yüzyılda form ve tezyinata Memlûk etkisi görülürken 16. Yüzyıl başlarından itibaren klasik Osmanlı üslubu şekillenmiş olup, bu dönemde yapılan Murassa ciltler genellikle klasik üslupta yapılmıştır. Osmanlı saray sanatların önemli bir yeri olan Murassa, kuyumcu bölüğü içerisinde ileri ustalığı olan Zergeran bölüğü tarafından üstlenildiği ve bu bölüğün kuyumculuğun çeşitli alanlarında ustalaşmış sanatkârlardan oluşmaktadır. Kuyumculuk sanatı, İstanbul'un fethinden sonra gelişmiş olup, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde en büyük atılımı yapmıştır (Bilgi Zambak, 2015). Özellikle elyazması kitaplar değerli olduğu için bu kitapların kadifeden, gümüşten, altından veya üstü kıymetli taşlarla süslenmiş olanları vardır. Kabları tahtadan olan bu nevi ciltleri kurtlar yediği için günümüze çok azı gelmiştir. Paris milli kütüphanesinde kartonla yapılmış (Allemande 1469 A. 1500) imzalı ve tarihli yıldız bir cilt kabı bulunmaktadır (Arseven, 1983a). Ciltler kullanılan malzemelere göre sınıflandırılmış, mukavva, deri, lake, kumaş, ebru gibi cilt kablalarının yanı sıra değerli taşlarla yapılan murassa ciltler; fildişi, sedef, firuze, mine, mercan, yakut, zümrüt, inci ve elmas gibi kıymetli taşlarla bezenmiştir. Maden ve değerli taşlar gündelik kullanılan eşyaların dışında değerli eşya ve özel eserlerin üretiminde de tercih edilmiştir. Kuyum, mücevher veya murassa olarak adlandırılan eserlerde maden tek başına ya da değerli ve yarideğerli taşlar ile birlikte kullanılmıştır (Eke, 2017). Birbirinden çok farklı iteliklere sahip ipekli dokuma, deri, fildişi, sedef, yeşim veya ahşap gibi materyaller murassa çalışmasına konu olmuştur. Murassalarda, mihlama, çalma ve kazıma (hakk), kabartma (repousse), delik-işi (ajur), yapım teknikleri kullanılmıştır.

Saray kuyumcusu tarafından som altından oygu şeklinde kesilerek gerekli yerlere elmas, yakut, zümrüt ve firuze taşlarının ahenkli bir şekilde çakılması veya bağlanmasıyla murassa cilt yapılmıştır (Derman, 2010a). Murassa ciltlerin yapımı ilk olarak Fatih döneminde başlamış olup, ilk örnekler saz üslubuyla tasarlanmıştır. Osmanlı Padişah hazinelerinden günümüze gelen eserler arasında değerli aşılarla süslenmiş altın, eşim, nefes, porselen, tütüya ve diğer madenlerden yapılmış, Osmanlı Saray kuyumculuğunu, altın kakmacılığını ve taş işçiliğini yansıtan eserler arasında yer alan ve eşsiz kuyumculuk örneklerinin görüldüğü murassa cilt kablaları Saray hazinesinde önemli bir grup oluşturmaktadır. Bu eserler arasında murassa ciltli Kur'an-ı Kerimler dönemin cilt özellikleri bakımından oldukça önemlidir. Osmanlı dönemindeki Kur'an-ı Kerimler için çoğu değerli taşlarla bezenmiş altın ciltler üretilmiştir. Saray hazinesi deposu ve kütüphanesinde 16. Yüzyıldan itibaren yapılmış altın ve mücevherli kırktan fazla Kur'an ve Sancak Kur'an'ı murassa ciltlidir. Bazı kaynaklarda islam dünyasından özellikle Safavi'lerden Osmanlı Padişah ve şahzadelerine murassa (mücevherli) ciltli Kur'an'ların armagan olarak gönderildiği belirtilmektedir (Çağman, 1984b). Murassa cilt genellikle Kur'an-ı Kerim dışındaki eserlerde görülmez, ancak altın ve mücevherli cilt uygulandığını gösteren tek eser yukarıda değinilen III. Murad Divanı'nın cildir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Kütüphanesi A.6543 envanterine kayıtlı Kur'an-ı Kerim'in ferah kaydında 1124/1712 de Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi'nin Sultan III. Ahmed'in emriyle nesih hatla yazdığı belirtilen eserin mücellidi belli değildir. Mushaf'ın kabı mücellitlik ve kuyumculuğun müşterek eseri olup, başlı başına bir şaheserdir (Derman, 2010b). Cilt kapağı, salbekli şemse ve köşebent gibi süsleme unsurları ile tasarlanmış, içlerine ¼ simetri esasına göre rûmi motifleriyle hazırlanan desen kat'ı tekniğinde uygulanmıştır.

Rûmilerle oluşturulan desenin belli yerleri som altından oygu şeklinde kesilen kırmızı, turkuaz, yeşil ve siyah renk elmas, yakut, zümrüt ve firuze taşlar ahenkli bir şekilde çakılmış veya bağlanmış. Şemse ve köşebendlerin arası tabi haliyle bırakılan deri zemin üzerine yazma kap tekniğine uygun bir şekilde fırçayla ezilmiş altın sürülerek çift tahrir veya havalı denilen küçük hatayi motifleriyle $\frac{1}{4}$ simetri esasına göre hazırlanan desen uygulanmıştır. Desen dikkatli bir şekilde incelendiğinde her ne kadar simetri esasına göre yapılmış olsa da motiflerin farklı olduğu, daha çok serbest

kompozisyon anlayışında tasarlandığı görülmektedir. Kompozisyon içerisinde belli aralıklarla penç motifi şeklinde yedili tarhlar halinde mavi ve kırmızı yakut ve firuze taşlar yerleştirilmiştir. Bezemeli alanın çevresi altın cetvellerle çevrelenmiş olup, deri zemin üzerine altınla işlenmiş rumili desen, bordürü süslemektedir. Eserin sadece dış kab yüzeyleri murassa vasfındadır. Eski ciltlerde ise, kitabın arasına giren mikleb ve bunu alt kapağa bağlayan sertap bölümleri de aynı şekilde murassa'dır (Derman, 2010c).

Şekil 5. Kur'an-ı Kerim'in Cilt Kabi

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler kütüphanesinde bulunan murassa ciltli Kuran-ı Kerim A.Y. 6553 envanter numarasıyla kayıtlı olup, 1246 /1830 da Muhammed Şirazi hattıyla yazılmıştır. Cilt kapağı kahve renk deri ile kaplanmış inci, yakut ve zümrütlerle süslenmiştir. Cilt kabının yüzeyinde incilerle oluşturulan dikdörtgen alan içerisine salbekli şemse yapılmıştır. Şemsenin üzerine incilerle tasarlanan hatayi gurubu motifler $\frac{1}{4}$ simetrik deseni oluşturmaktadır. Çok küçük incilerle tasarlanan motiflerin orta

kisimlerine değerli taşlar eşit ve dengeli bir şekilde yerleştirilmiştir. Kuyumcular genellikle bu değerli taşları cilt üzerine bağlar. Bunun nedeni; taşların uzun süre çıkmadan ve tahrip olmadan kalmasını sağlamaktır. Dikdörtgen alanın etrafı tek sıra halinde incilerle çevrelenmiş olup, bordür şeklinde ikinci bir bezemeli alan tasarlanmıştır. Bu alan incilerle tasarlanmış salbek motifini anımsatan paftalarla bezenmiş olup, paftaların ortasına büyük inci tanesi yerleştirilmiştir.

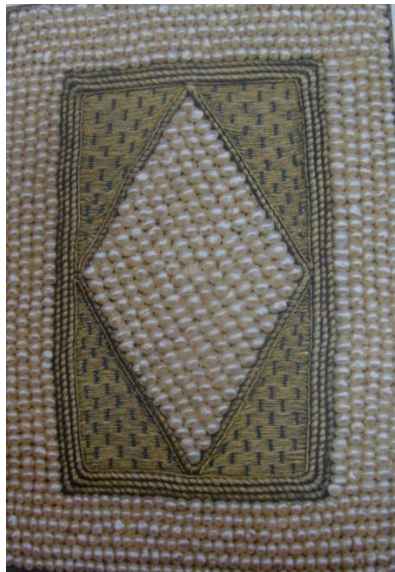

Şekil 6. Kur'an-ı Kerim'in cilt kabı

Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi'nin 1129 yılı Muharrem ayı sonunda yazdığı ferağ kaydında belirtilen, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler kütüphanesi envanterine (NEK-A.6574) numaralı Kuran-ı Kerim ise nesih, rika hattıyla yazılmıştır. Diğerine göre daha küçük boyuttadır. Bu mushafın murassa kabı

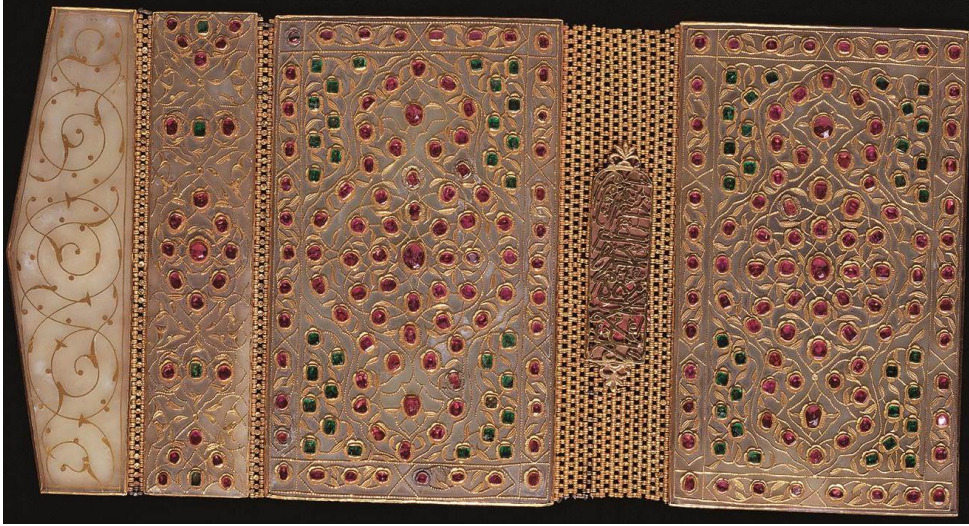
incilerle süslenmiş olup, deriden yapılmış olan Kur'an mahfazası inci taneleriyle kaplanmış, emsalsiz bir nümûnedir(Derman, 2010d). Bu tarz değerli taşlarla, incilerle süslenerek yapılmış olan Kuran-ı Kerim ciltleri ilk olarak Fatih döneminde yapılarak padişahlara ve önemli kişilere hediye edilmiştir.

Şekil 7. İstanbul üniversitesi, nadir eserler kütüphanesi-A.6574 envanter numaralı Kur'an-ı Kerim kabı

Topkapı Sarayı Müzesi hazine bölümünde yer alan ve Osmanlı Dönemi cilt sanatının en parlak dönemini yansıtan 16. yüzyıla ait olan Kur'an-ı Kerim murassa ciltlidir. Cilt kabı açık yeşil renk jat'tan yapılmış, zümrüt ve yakut gibi değerli taşlar altından oluşturulan yuvalar içerisine yerleştirilmiştir. Salbekli şemse ve köşebentlerle tasarlanan dikdörtgen alan kıvrımlı dal ve yapraklarla $\frac{1}{4}$ simetrik desen esasına göre düzenlenmiş olup, penç motifini anımsatan yuvalara zümrüt ve yakut gibi değerli taşlar yerleştirilmiştir. Cilt yüzeyindeki dikdörtgen alan bordürle çevrelenmiş olup, altın iplikle sırma tekniğinde yapılan paftalar orta kısımdaki dikdörtgen alanla aynı tarzda bezenmiştir. İki kapağı birbirine bağlayan cildin sırt

kısmı, altın ipliklerle sırma tekniğinde yapılmıştır. Sertap kısmı rumi ve kıvrımlı dallarla $\frac{1}{2}$ simetrik olarak tasarlanmış olup, değerli taşlarla murassa vasfını almıştır. Mikleb ise murassa olmayıp altın kıvrımlı dal ve rumi motifi ile ulama tarzda tasarlanmıştır. Kompozisyondaki boşluk doluluk dengesini sağlamak için dallar üzerine altınla yuvarlak noktalar konmuştur. Cilt yüzeyindeki tüm süsleme unsurları altınla sırma tekniğinde yapılmıştır. Bu eserin kuyumculuk işçiliği, özellikle tüm yüzeyine kuyumcu kalemile ustaca uygulanan hafif kabartma süslemeler, 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyıl başlarında Osmanlı Sarayı'nda yapılan altın işleriyle benzerlik içerisindedir(Çağman, 1987).

Şekil 8. TSM 2-2121, Kur'an-ı Kerim Kabı

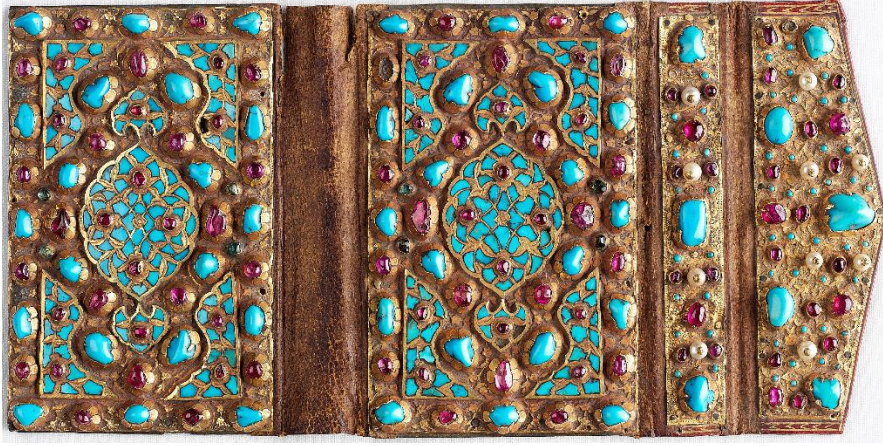
TSM Hazine Koleksiyonu'na 2/2129 envanter numarası ile kayıtlı Kur'an-ı Kerim cildi, Osmanlı, 16. yüzyılın ikinci yarısında üretilmiş olup, Safevi etkisi görülmektedir. Cilt kabının yüzeyi salbekli şemse ve köşebentlerle dikdörtgen formda tasarlanmıştır. Zeminde ve iri taşlarda firuze renginin hâkim olduğu görülmektedir. Alt kapak ile üst kapağı birbirine bağlayan sırt kısmı deri, sertap kısmı ve mikleb kısmına murassa yapılmıştır. Alt kapak ve üst kapakta firuze, yakut, zümrüt gibi değerli taşlar altın yuvalara yerleştirilmiştir. Semşe, salbek ve köşebentlerde kıvrımlı dal ve hatayî grubu

motiflerden oluşan $\frac{1}{4}$ simetrik desen, altın üzerine ajur (delik-işi) tekniğinde işlenmiştir. Desendeki boş kısımlara firuze taşı yerleştirilmiş olup, bu kısımlardaki hatayî motifleri küçük yakut taşlarla bezenmiştir. Salbek şemse ve köşebentlerin dışında kalan yerlerde iri firuze ve yakut taşları gül veya penç görünümlü yuvalara murassa tekniği ile yerleştirilmiştir. Zeminde taşların arasında alçak kabartma tekniği ile uygulanan hatayî grubu motifler, kıvrımlı dallarla tasarlanmıştır. Sertap ve mikleb kısmında iri firuze taşların yanı sıra daha küçük yakut ve inci gibi taşlar görülmektedir. İnci yuvalara

yerleştirilmemiş, altın çivilerle zemine sabitlenmiştir. Alt ve üst kapakların aksine sertab ve mikleb üzerindeki hatayî ve penç motifleri küçük firuze taşlarıyla tasarlanmıştır. Eser, mikleb kısmında

murassa uygulamasının ender olduğu örneklerden olması bakımından önemlidir. Çünkü mikleb kitap içine katlandığı için üzerindeki taşlar sayfalara zarar vereceği için genellikle murassa yapılmaz.

Şekil 9. TSM 2-2129, Kur'an-ı Kerim kabı

TSM 2-2094 envanter numaralı hazine koleksiyonuna kayıtlı Kelam-ı Kadim'in murassa cilt kabı, 16.yüzyıl Osmanlı dönemine aittir. Cilt kabının yüzeyi salbekli şemse ve köşebent gibi süsleme unsurlarıyla dikdörtgen alan içerisinde tasarlanmış olup, etrafı cetvel ve bordürlerle çevrelenmiştir. Bu süsleme unsurlarının içerisine kıvrımlı dal ve hatayî grubu motiflerden oluşan $\frac{1}{4}$ simetrik desen, altın üzerine altınla yüksek kabartma tekniğinde işlenmiştir. Firuze ve yakut gibi değerli taşlar, penç motifi şeklindeki altın yuvalara

yerleştirilerek kabın murassa vasfını alması sağlanmıştır. Şemse ve köşebentlerin arası rumi motifli $\frac{1}{2}$ simetrik desen yüksek kabartma tekniğinde işlenmiştir. Dikdörtgen alanın etrafını çevreleyen ince ve kalın bordürler bitkisel motiflerle ve değerli taşlarla bezenmiştir. Alt kapak ile üst kapağı birbirine bağlayan sırt kısmı deri, sertab kısmı ve mikleb kısmı ise dış kab yüzeyi ile aynı tarzda değerli taş ve bitkisel motiflerle birlikte murassa olarak tasarlanmıştır.

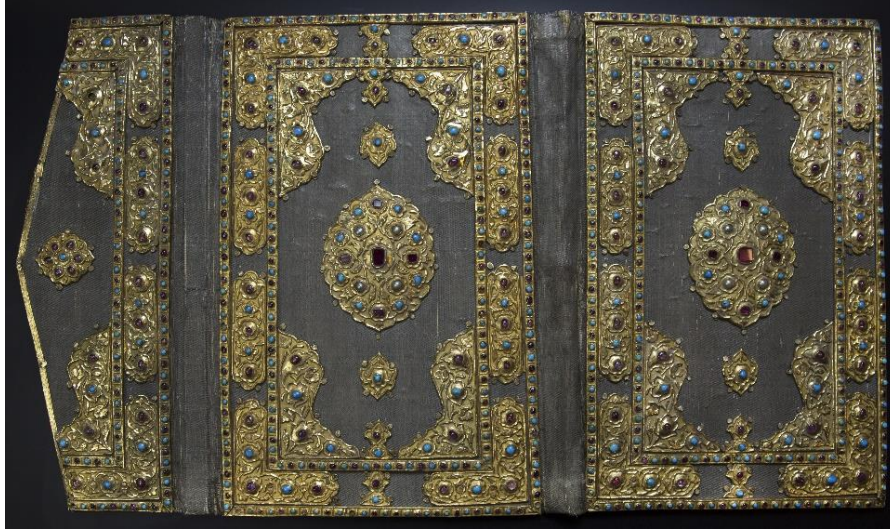

Şekil 10. TSM 2-2094 Kelam-ı Kadim kabı

TSM 2/2097 envanter numaralı Ahmet Karahisari'ye ait Kur'an-ı Kerim murassa cildi, Osmanlı 16 yüzyıl tezyinat anlayışı hakimdir. Eserin alt ve üst cilt kab yüzeyleri aynı salbekli şemse ve köşebentlerle dikdörtgen alan içerisinde tasarlanmış olup, çevresi kalın ve ince bordürlerle çevrelenmiştir. Şemse, köşebent ve kalın bordür içlerine kıvrımlı dal ve yapraklarla

tasarlanan $\frac{1}{2}$ ilâ $\frac{1}{4}$ simetrik desen yüksek kabartma tekniğinde işlenmiştir. Penç motifini anımsatan altın yuvalar içerisine firuze ve yakut gibi değerli taşlar eşit ve dengeli bir şekilde yerleştirilmiştir. Cilt kabının sırt ve sertep kısımları deri olarak bıralmış olup, miklep kısmı ise kab yüzeyleri ile aynı tarda murassa olarak bezenmiştir.

Şekil 11. TSM 2-2097 envanter numaralı Kur'an-ı Kerim'in cilt kabı

4. Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı dönemi ile birlikte kitap sanatlarında görülen gelişme, çilt sanatında özellikle 16. yüzyılda üretilen murassa kitap kapları ile zirveye ulaşmıştır. Saray mücellitleri ile kuyumcuların birlikte çalışarak ürettikleri eşsiz güzellikteki eserlerin birçoğu Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Koleksiyonu'na kayıtlıdır. Çalışmada ele alınan murassa ciltli kitap kaplarının neredeyse tamamı Osmanlı dönemi cilt kaplarındaki gibi salbekli şemse ve köşebentlerle tasarlanmışken, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi A.6574 envanterine kayıtlı eserin kabı diğerlerinden farklı olarak daha çok Fatih dönemi anlayışını yansıtmaktadır. Makalede ele alınan eserlerin hemen hemen tamamında murassa cilt kapları alçak ve yüksek kabartma tekniğinde bezenmişken, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi A.6543 envanterine kayıtlı eserin murassa cilt kabı, özellikle klasik

dönem tezhip sanatında çok sık görülen negatif tekniği, bu cilt kabında hatayi grubu motiflerle oldukça ince bir işçilikte uygulanmış olup, değerli taşlarla birlikte eser murassa vasfını almıştır. Söz konusu eserin cilt kabı için hem lake hem de murassa cilt özelliği gösterdiği söylenebilir. Kabın hem şemse ve köşebent gibi bezeme unsurları olsun hem de bu unsurlar arasındaki bitkisel motiflerle tasarlanmış olan desen ve işçilik olsun 16. Yüzyıl tezyinat anlayışını fazlasıyla yansıtmaktadır. Çalışmadaki murassa cilt kapları simetrik desen anlayışı ve kullanılan renkler bakımından klasik dönem deri ciltlerinden farklı değildir. Murassa ciltler, sadece değerli taşlarla tasarlanmalarının yanı sıra diğer süsleme unsurlarıyla da üretilmiştir. Örneğin şemse, köşebent ve salbeklerde natüralist üslûpta kabartma tekniğinde hatayi grubu motifler, değerli taşlarla birlikte kullanılırken arada kalan boşluklara hatayî kompozisyonlu tasarımlar

fırçayla işlenmek suretiyle farklı bezeme teknikleriyle bir arada kullanılmıştır. Makaledeki murassa ciltlerin tezyinatı, tamamen Osmanlı cilt bezeme anlayışında olanların yanı sıra yüzeyin tamamen bezendiği Timur ve Safevî etkisi de görülmektedir. Timurlu ve Safevî tezyinat anlayışının hakim olduğu murassa kitap kapları, yoğun bezemeli olup, firuze taşı bol miktarda kullanılmış, ajur tekniğinde açılan alanlar firuzekâri tekniğinde bezenmiştir. Çalışmadaki murassa ciltli eserlerde, Osmanlı dönemi tezyinatında görülen renk, malzeme, motif, desen, kompozisyon ve işçilik görülmektedir. Özellikle işçilik olarak dönemin hem kuyumculuk işlerinde hem de tezyinattaki mükemmellik, incelenen tüm eserlerde görülmektedir. Motif olarak neredeyse tüm eserlerde hatayi grubu motifler değerli taşlarla tasarlanmış olanların yanı sıra, kabartma ve fırça ile de uygulanmıştır. Eserlerin desenleri ½ ve ¼ simetrik desen anlayışıyla tasarlanmış olup, birden fazla teknik bir arada uygulanmıştır. Murassa ciltli Mushaf kaplarıyla ilgili çok az yayın yapılmış olup, eserlerin değerli olması nedeniyle herkesin görmesine izin verilmemektedir. Kütüphane ve Müzelerde açık olarak sergilenmeyen bu eserlerin görselleri ise ücret karşılığı temin edilmektedir. Ancak özel izinlerle eserlerin görülmesine ve fotoğraflarının çekilmesine izin verilmektedir. Bu yayındaki TSM Hazine Koleksiyonu'nda bulunan murassa kitap kaplarının tamamının katalog bilgileri ve renkli görselleri temin edilmiştir. Bu sayede bu muhteşem eserlerin yüksek çözünürlü renkli görsellerinin yayınlanması ile birlikte murassa yazma eserlerin geniş kitleler tarafından görülmesi, diğer deri ciltler gibi murassa cilt sanatının da yaygınlaşmasına katkı sağlanması bakımından önemlidir.

Açıklama

Bu makale, 1-3/11/2013 tarihinde Amasya'da yapılan "Osmanlıdan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat Sempozyumu"nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Kaynaklar

- Arıtan, AS, 2010. Kur'an-ı Kerim ciltleri. *Marife Dergisi*, 10(3): 327-364.
- Akyüz, K., 2016. Süleymaniye yazma eser kütüphanesi Sultan I. Ahmed koleksiyonu'na ait Safevi dönemi ciltlerinin süsleme ve uygulama teknikleri. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Arseven, C., 1983. Ciltçilik (1. Cilt). Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Arıtan, AS, 2010. Batı dünyasının Türk cild tarihine bakışı ve Türk cild san'atı'nın tarih içindeki gelişimi. *İSTEM*, 0(15): 169-192.
- Başak Eke, B., 2017. Toprağın dili ve murassa sanatı (1. Baskı). Dil ve Sistem Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bektaşoğlu, M., 2009. Anadolu'da Türk İslam sanatı (1. Baskı). DİB Yayınları, Ankara.
- Binark, İ., 1965. Türk kitapçılık tarihinde cilt san'atı. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Dergisi*, 3(36): 985-996.
- Çiğ, K., 1952. Türk kitap kablaları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(4): 108-123.
- Çakırca, B., 2007. Kur'an-ı Kerim ve cilt sanatı. *Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 1(2): 140-144.
- Derman, U., 2010. Doksandokuz İstanbul mushafı (1. Baskı). Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul.
- Esiner Özen, M., 1998. Türk cilt sanatı (1. Baskı). Kültür Yayınları, İstanbul.
- Güney, G., 2019. Bazı Kur'an-ı Kerim nüshaları örneğinde Safevi cild sanatı üzerine bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7(88): 192-208.
- Güney, Z., Güney, N., 1999. Osmanlı süsleme sanatı (1.Baskı). SFN Yayınları, Ankara.
- İrepoğlu, G. 2000. Bir imparatorluğun görkemi Osmanlı mücevheri", *P Sanat Dergisi* 0(17): 100-112.
- Tanıncı, Z. 2000. Osmanlı Sanatında Cilt. *Yeni Türkiye Dergisi* 34(701): 620-623.

Tanımdı, Z., 2010. Kur'an-ı Kerim nüshalarının cildleri ve tezhipleri (Ed: M. Unustası). 1400. Yılında Kur'an-ı Kerim, Antik A.Ş. Kùltür Yayınları, İstanbul, s.87-121.

Tarıver Celasin, A., 2019. Osmanlı yazma eserlerinde murassa (mùcevherli) kitap

kapları. *Art-e Sanat Dergisi* 12(23): 223-237.

Bilgi, H., Zambak, İ., 2015. Cevher Sadberk Hanım müzesi koleksiyonu'ndan mineli ve murassa eserler (1. Baskı), Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul.

Atıf Şekli: Karadeniz, Y., 2023. Murassa Ciltli Mushafların Tezyinattaki Yeri. *MAS Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 8(4): 694–707.

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8396402>.

To Cite: Karadeniz, Y., 2023. The Place of Murassa Hardcover Mushafs in Decoration. *MAS Journal of Applied Sciences*, 8(4): 694–707.

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8396402>.
